

М. П. Дибань,
кандидат юридичних наук

ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: dybanmaksym@gmail.com

Мета: здійснити ґрунтовний аналіз еволюції трудових прав людини на різних етапах формування суспільства, дослідити основні аспекти становлення соціально-правового становища людини у сфері праці. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались загальнонаукові, а також спеціальні методи. **Результати:** аналізуються особливості становлення та розвитку законодавства про працю, досліджуються основи діяльності первісного суспільства як індивідуальна та колективна праця, визначаються основні аспекти формування фабричного законодавства в період робітничого руху за трудові права. **Обговорення:** розглядаються основні тенденції формування трудового законодавства та становлення трудових прав людини в ХХ-ХХІ ст.ст.

Ключові слова: фабричне законодавство; суспільна еволюція; рабовласницьке право; працівник; індивідуальна праця; колективна праця; соціально-правове становище; законодавство про працю.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання історично-правових тенденцій розвитку трудового законодавства засвідчує процес становлення соціального становища людини у сфері праці. Тому актуальність полягає у важливості дослідження еволюції трудових прав людини на різних етапах формування суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питанням дослідження тенденцій становлення трудового законодавства займалися науковці В. Андріїв, С. Вишневецька, Ю. Гришина, В. Громан, С. Голунський, Я. Канторович, М. Іншин, А. Кобеляцький, В. Ліпвінов-Фалінський, А. Лушніков, М. Лушнікова, Д. Сіроха, С. Сказкін, М. Строгович, О. Тищенко, Л. Таль, В. Уєбб, С. Уєбб, С. Черноус, Г. Шенберг, В. Щербина та ін.

Мета статті – провести аналіз основних етапів становлення трудового законодавства, розглянути особливості соціального становища людини у сфері праці в ХХ-ХХІ ст.ст.

Виклад основного матеріалу. Основа первісного суспільства полягала в принципі родової та міжродової солідарності та обов'язку

кожного сприяти розвитку племені. Сутність даного принципу проявляється в колективній праці, яка є головним аспектом первісного суспільства [1, с. 942]. Проте вдосконалення засобів виробництва стало підставою для виникнення індивідуальної праці, що призвело до появи рабства. Рабовласницькі відносини призвели до того, що вся фізична робота виконувалася рабами, а вільні люди вважали фізичну працю приниженням. Пригнічене становище безпосереднього раба проявлялося в тому, що вони отримували лише мінімум, якого навіть не вистачало для відновлення власної сили. Як писав С.Д. Сказкін: «серед рабовласників діяло правило: якщо раби хворіли, їм не давали стільки ж їжі скільки здоровим, їх значно дешевше було замінити» [2, с. 57]. Безправність основних виробників нівелювали головний поштовх до праці – її мотиваційний аспект, це поглиблювало соціальні протиріччя.

На відміну від рабовласницького права феодальне право було більш складним, основою виробничих відносин при феодализмі була повна власність феодала на засоби виробництва і

неповна власність на особу виробника (селянина). Феодальне право насамперед закріплювало відносини власності феодала на землю та обов'язки (повинності) селян, тобто панування феодала і залежне становище селян, які примушувалися до праці на безоплатній основі, і підлягали фізичним покаранням. Разом із тим, серед містян сформувалася така група населення як ремісники, які об'єднувалися в цехи. Ремісники були власниками товару, який створювали власною працею. Попри кріпосну залежність селян у феодальному суспільстві, відмінність нових суспільних відносин від рабовласницького ладу полягала в тому, що міський дрібний індивідуальний виробник знаходився в таких умовах, що він міг, виплативши оброк, продовжувати своє виробництво, хай навіть без прогресивних результатів [3, с. 197].

Цехові правила та регламенти були передумовою виникнення робітничого законодавства, яке в подальшому в централізованому порядку регулювало працю в промисловості. Одним із перших актів законодавства, присвячених правовому регулюванню праці, став «Ордонанс про робітників та слуг», прийнятий в Англії у 1349 р., який був покликаний врегулювати трудові відносини між наймачами та робітниками. Вказаним документом заборонялося просити милостиню, що вважалося негідним заняттям і встановлювалося, що всі чоловіки та жінки у віці до 60-ти років, здорові тілом, які не займаються торгівлею чи ремеслом, не мають власності та землю, яку обробляють та не знаходяться на службі у іншого господаря, зобов'язані піти слугувати лордам, якщо їх покличуть [4, с. 197-199]. Як бачимо, це були лише передумови договору найму, і тільки з проголошенням свободи праці під час Великої французької революції (1789-1799 рр.) формуються нові підходи в регулюванні праці, робоча сила стає товаром, сфера праці зі сфери публічної регламентації переходить до цивільного права [5, с. 121]. Як підкреслює В.І. Прокопенко: «з моменту проголошення свободи праці трудові відносини склалися без порушення інтересів буржуазії, оскільки залишившись без засобів виробництва працівник змушений був погоджуватися на запропоновані йому умови. При цьому формально «права і обов'язки» визнача-

лися угодою сторін, тому державу трудові відносини не цікавили» [6, с. 9].

Важливим етапом розвитку промисловості було використання над дешевої дитячої та жіночої праці на шкідливих та важких роботах, у нічний час тощо. Особливість полягає в тому, що дана ситуація мала досить негативний відтінок для розвитку суспільства та залишилася неврегульованою протягом першої третини XIX ст. і лише у 1833 році в Англії було прийнято закон, спрямований на полегшення дитячої праці. Насамперед, в інших країнах фабричне законодавство розвивалося не так стрімко як в Англії, що було зумовлено, як зазначалось вище, активністю робітників. Норми фабричних законів залишалися безрезультативними, їх виконання повністю залежало від волі підприємців. Доволі тривалий час не створювалися фабричні інспекції, що призводило до неконтрольованого порушення трудових прав [7, с. 934-935].

Важливим актом для врегулювання трудових відносин стало Положення від 24 травня 1835 року «Про відносини між господарями фабричних закладів і робітничими людьми, що поступають до них за наймом». Згідно даного положення фабриканти зобов'язувалися письмово оформляти умови найму, робітники не мали права піти раніше обумовленого договором строку і вимагати підвищення заробітної плати, власник підприємства мав право звільнити робітника, попередивши його про це за 2 тижні. До 60-х рр. XIX ст. цей нормативно-правовий акт був поширений на основні центри текстильної промисловості та інші галузі виробництва. Як реакція на робітничий рух у 1845 році в «Положення про покарання» вперше увійшли статті про заходи боротьби з робітничим спротивом [8, с. 12-37]. Таким чином, половинчасті заходи щодо усунення несприятливих наслідків відсутності належного правового регулювання трудових відносин господарів промислових фабрик та робітників у Росії не призвели до бажаних результатів. Незадовільність та неповнота законів про найм робітників на практиці проявлялася все частіше у зловживаннях господарів фабрик по відношенню до робітників. Зловживання виникали насамперед у вигляді різних утримань із заробітної плати. До вагомих зловживань варто віднести довільні строки виплати за-

робітної плати, що призводило до затримання видачі заробітку на невизначений строк, здійснення відрахувань із заробітної плати на виплату різних боргів робітників, знімання плати за лікарську допомогу, освітлення майстерень, за користування знаряддями праці, лазнями, їдальнями і т.і. Наслідком такого свавілля та беззаконня стали страйки, які охопили значну кількість промислових фабрик у 1884 та 1885 роках [9, с. 44-48].

Вагомим вкладом у розвиток трудового законодавства стало прийняття у 1918 році Кодексу законів про працю РСФСР. Згідно цього Кодексу для всіх громадян встановлювалася трудова повинність [10].

Все це підготувало ґрунт до прийняття нових кодифікаційних актів про працю радянських республік, зокрема Кодексу законів про працю УРСР 10.12.1971 р., який складався з XVIII розділів та 265-ти статей. Перша редакція кодексу, не дивлячись на багаточисленні зміни та доповнення, не відповідала новим реаліям, у ній були відсутні норми, які б регламентували правомірність натуральної оплати, відповідальності за затримку заробітної плати, не регламентувалися питання ненормованого робочого дня, не регулювалися питання трудових відносин із роботодавцем – фізичною особою, не враховувалася можливість існування кількох профспілок на підприємстві, не врегульовувався статус трудового колективу тощо [11, с. 7-528]. Втім, у трудових відносинах того часу спостерігається посилення пресингової активності. Даний факт відображено в Положенні про товариські суди Української РСР, затверджене Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977 року.

Насамперед, можна констатувати, що світові реалії того часу впливали на зміну соціально-економічних відносин, з подальшим розвитком яких не узгоджувалася стагнація ринку праці. В своїй науковій праці С.В. Вишневецька наголошує, що в Україні становлення і розвиток трудового права як самостійної галузі відбувалось в радянський період її історії. Хоча до жовтня 1917 р. вже почало формуватися державне регулювання найманої праці, а особливої галузі трудового права ще не виникло. Договір найму залишався в рамках галузі приватного цивільного права, державне ж регулювання взаємовідносин

«між працею і капіталом» лежало у сфері адміністративного (поліцейського) права і було неповним [12, с. 57-61].

Тому логічним наслідком кризи суспільного розвитку став розпад Радянського Союзу і виникнення нових незалежних держав, зокрема – України, саме тоді, в 90-х роках XX століття розпочинався складний, довготривалий, подекуди болісний процес побудови новітньої європейської демократичної держави, де людина не лише проголошується найвищою соціальною цінністю держави, а й головне – себе так відчуватиме [7, с. 67].

Висновки. Отже, дослідивши основні тенденції формування трудового законодавства на різних етапах суспільного розвитку, можна підвести підсумок, що становлення трудових прав людини залежить від правової визначеності її соціального статусу в суспільстві. Таким чином, історично-правові питання дають можливість у повному обсязі розглянути еволюцію соціально-правового становища людини у сфері праці.

Література

1. Энциклопедический словарь / изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Т. XXXIII. Спб.: Типография Акц. общ. «Издательское Дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. 960 с.
2. Сказкин С.Д. Очерки по истории западно-европейского крестьянства в средние века. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1968. 421 с.
3. Французский гражданский кодекс 1804 г. / пер. с фр. И.С. Перетерского. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 470 с.
4. Прокопенко В.І. Трудове право: курс лекцій: для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Вентурі, 1996. 224 с.
5. Советская историческая энциклопедия / под ред. Е.М. Жукова. Т. 14. Москва: Советская энциклопедия, 1973. 524 с.
6. Громан В.В. Устав о промышленном труде (Св. Зак. т. XI ч. 2, изд. 1913 г., статьи 1-228 и 541-597): с правилами и распоряжениями, изданными на основании этих статей, с разъяснениями к ним Правительствующего Сената и административных установлений, предложениями и указателями, алфавитным предметным и сравнительным постатейным. Петроград: Изд. Юридического книжного склада «Право», 1915. 439 с.

7. Дибань М.П. Тенденції розвитку соціально-правового становища людини у сфері праці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С.64-68.

8. Громан В.В. Устав о промышленном труде (Св. Зак. т. XI ч. 2, изд. 1913 г., статьи 1 – 228 и 541 – 597): с правилами и распоряжениями, изданными на основании этих статей, с разъяснениями к ним Правительствующего Сената и административных установлений, предложениями и указателями, алфавитным предметным и сравнительным постатейным. Петроград: Изд. Юридического книжного склада «Право», 1915. 439 с.

9. Кодекс законов о труде 1918 г. / Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. № 87/88. Ст. 905.

10. О переходе на восьмичасовой рабочий день, на семидневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1940. № 20.

11. Кодекс законів про працю Української РСР: науково-практичний коментар / за ред. М.Й. Бару. Київ: Політвидав України, 1977. 545 с.

12. Вишневецка С.В. Историчні аспекти формування і розвитку галузі трудового права. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2009. № 1 (10). С. 57-61. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.10.8392>.

References

1. Enciklopedicheskij slovar' / izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron. Т. ННННН. Spb.: Типографія Акс. обшх. «Izdatel'skoe Delo», Brokgauz-Efron, 1901. 960 s.

2. Skazkin S.D. Ocherki po istorii zapadnoevropejskogo krest'janstva v srednie veka. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1968. 421 s.

3. Francuzskij grazhdanskij kodeks 1804 g. / per. s fr. I.S. Pereterskogo. Moskva: Juridicheskoe izdatel'stvo NKJu SSSR, 1941. 470 s.

4. Prokopenko V.I. Trudove pravo: kurs lekcij: dlja studentiv juryd. vuziv ta fakul'tetiv. Kyi'v: Venturi, 1996. 224 s.

5. Sovetskaja istoricheskaja enciklopedija / pod red. E.M. Zhukova. Т. 14. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1973. 524 s.

6. Groman V.V. Ustav o promyshlennom trude (Sv. Zak. t. XI ch. 2, izd. 1913 g., stat'i 1-228 i 541-597): s pravilami i rasporyazhenijami, izdannymi na osnovanii jetih statej, s razjasnenijami k nim Pravitel'stvujushhego Senata i administrativnyh ustanovlenij, predlozhenijami i ukazateljami, alfavitnym predmetnym i sravnitel'nyim postatejnym. Petrograd: Izd. Juridicheskogo knizhnogo sklada «Pravo», 1915. 439 s.

7. Dyban' M.P. Tendencii' rozvytku social'no-pravovogo stanovishha ljudyny u sferi pracj. *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*. 2017. № 1. S. 64-68.

8. Groman V.V. Ustav o promyshlennom trude (Sv. Zak. t. XI ch. 2, izd. 1913 g., stat'i 1 – 228 i 541 – 597): s pravilami i rasporyazhenijami, izdannymi na osnovanii jetih statej, s razjasnenijami k nim Pravitel'stvujushhego Senata i administrativnyh ustanovlenij, predlozhenijami i ukazateljami, alfavitnym predmetnym i sravnitel'nyim postatejnym. Petrograd: Izd. Juridicheskogo knizhnogo sklada «Pravo», 1915. 439 s.

9. Kodeks zakonov o trude 1918 g. / Sobranie Uzakonenij i Rasporyazhenij Rabocheho i Krest'janskogo Pravitel'stva RSFSR. 1918. № 87/88. St. 905.

10. O perehode na vos'michasovoj rabochij den', na semidnevnuju rabochuju nedelju i o zapreshhenii samovol'nogo uhoda rabochih i sluzhashhij s predpriyatij i uchrezhdenij: Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR ot 26 ijun. 1940 g. *Vedomosti Verhovnogo Soveta SSSR*. 1940. № 20.

11. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrai'ns'koi' RSR: naukovy-praktychnyj komentar / za red. M.J. Baru. Kyi'v: Polityvdav Ukrai'ny, 1977. 545 s.

12. Vyshnovec'ka S.V. Istorychni aspekty formuvannja i rozvytku galuzi trudovogo prava. *Naukovi pracj Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrijane i kosmichne pravo»*. 2009. № 1 (10). S. 57-61. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.10.8392>.

**TRENDS IN THE FORMATION OF LABOR LEGISLATION:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: dybanmaksym@gmail.com

Objective: to conduct a thorough analysis of the evolution of human rights at different stages of development of society, to study the main aspects of the formation of socio-legal status of man in the field of labor. **Research methods:** general scientific and special methods are used in the work. **Results:** the peculiarities of the formation and development of labor legislation are analyzed, the foundations of primitive society as individual and collective labor are studied, the main aspects of the formation of factory legislation during the labor movement for labor rights are determined. **Discussion:** the main trends in the formation of labor legislation and the formation of human rights in the XX-XXI centuries.

In primitive society the main thing was collective work. However, the improvement of the means of production became the basis for the emergence of individual labor, which led to the emergence of slavery. Slave relations led to the fact that all physical labor was performed by slaves, and free people considered physical labor a humiliation.

Under feudalism, the basis of production relations was the full ownership of the feudal lord of the means of production and incomplete ownership of the producer (peasant). Feudal law primarily enshrined the feudal lord's ownership of land and the duties (duties) of the peasants, ie the domination of the feudal lord and the dependent position of the peasants, who were forced to work for free and were subject to corporal punishment.

With the proclamation of freedom of labor during the French Revolution, new approaches to labor regulation were formed, labor became a commodity, and the sphere of labor from the sphere of public regulation passed to civil law.

Dissatisfaction and incompleteness of the laws on hiring workers in practice was manifested in the abuse of factory owners in relation to workers. The result of such arbitrariness and lawlessness was the strikes that engulfed a significant number of industrial factories in 1884 and 1885.

An important contribution to the development of labor legislation was the adoption in 1918 of the Labor Code of the RSFSR. According to this Code, all citizens were required to work. All this prepared the ground for the adoption of new codification acts on the labor of the Soviet republics, in particular the Code of Labor Laws of the USSR on December 10, 1971.

In Ukraine, the formation and development of labor law as an independent industry took place during the Soviet period of its history. And in the 90s of the twentieth century began a complex, long, sometimes painful process of building a modern European democracy, where people are not only proclaimed the highest social value of the state, but most importantly - will feel that way.

Key words: factory legislation; social evolution; slave law; worke; individual labor; collective labor; social and legal status; labor legislation.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021